

ОНОМАСТИКА

Штова-Ніколенко Ганна

ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРОНОНІМІВ У РОМАНАХ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

У статті розглянуто функціональне навантаження, частотність, особливості вживання хрононімів (власних назв історичних подій, фактів та часових відрізків) у трьох романах Ю. Яновського. Розмаїте та відповідне використання хрононімів, що слугують додатковим джерелом емоційності й виразності, своєрідним чином уточнюють і висвітлюють певні сюжетні лінії оповіді в романах письменника.

Ключові слова: хрононім, функціональне навантаження, джерело емоційності й виразності.

Загальновідомо, що світ ономастики вивчений нерівномірно. Основну кількість праць присвячено дослідженню антропонімів і топонімів, адже, як правило, в художньому творі діють певні персонажі в певному географічному просторі й письменник вимушений це все позначити. Але ономастичний світ включає в себе ще сім розрядів онімної лексики (астроніми, зооніми, ергоніми, міфоніми, идеоніми, хрематоніми, хрононіми). Якщо вивчення астронімів, зоонімів вже стало традиційним явищем в ономастиці (Ю.О. Карпенко, Л.Ф. Фоміна, В.М. Калінкін, М.І. Сюсько, Я.М. Шебаштян), а дослідження міфонімів та ергонімів активізувалося (Ю.О. Карпенко, Л.Т. Масенко, Ю.Л. Мосенкіс, Н.В. Кутуза), то комплексні розвідки идеонімів, хрематонімів, хрононімів було й залишається

явищем поодиноким [Фомін :116]. Головна причина тут полягає в кількісному складі інших розрядів онімної лексики, тому що не в кожному літературному творі їх можна зустріти в такій кількості, яка б дозволила виконати стилістичний аналіз усіх ономаоб'єктів [Маруніч :3].

Що стосується стану вивчення хрононімів у вітчизняній ономастиці, то тільки в останнє десятиліття ХХ ст. з'являються праці присвячені аналізу хрононімів “в яких визначається онімна природа цієї лексичної групи, здійснюється класифікація по співвідношенню з референтом і по способам утворення, виявляється продуктивна база, розглядається історія формування хрононімів як онімійних одиниць” [Чжоу Шао Бо:91]. Це перш за все праці С.А. Реммер [Реммер 1993, 1996, 2000] та К.В. Першиної [1997, 2001].

Отже, статтю присвячено функціонуванню хрононімів (назвам історичних подій та часових відрізків) у романах “Чотири шаблі”, “Вершники”, “Мир” (“Жива вода”) Ю.І. Яновського.

Як відомо, ужиток хрононімів у тексті художнього твору передбачає використання їх у двох основних реалізаціях – у якості часових орієнтирів, і в якості найменувань подій, історичних фактів [Реммер 2000: 188]. У романах письменника розряд хрононімів налічує 24 оніми, які можна поділити на дві групи згідно їх функціонуванню в текстах романів.

До першої групи входять традиційні назви певних днів року, зіперті на християнські норми: **Кузьма-Дем'ян**, **Симон Зілот**, **Теплий Олекса**, **Юрій**, **Явдоха** (завжди в знахідному відмінку).

Хрононім **Кузьми-Дем'яна** вживається в романі “Мир” (“Жива вода”), виступає часовим рубежем завершення робіт: *“Відпрацювавши зиму, Кіндрат на весну вертає до землі, на батькове господарство, де чорно робив... до Кузьми-Дем'яна, а там знову тягся до шахти”* [Яновський 1983 III: 86].

День святого апостола **Симона Зіло**та в народній традиції є днем, “коли всі травники вирушали на заготівлю лікарських рослин. Наші прашури мали свого бога квітів і трав, який з прийняттям християнства замінився **Симоном Зілотом**. Не останню роль тут відігравала й етимологія: незрозуміле чуже ім’я **Зілот** могло асоціюватися в народній уяві зі словом “зілля” і “золото”, а звідси – цілющі трави й скарби, бо ж у цей день не тільки збирають зілля, а і шукають скарби” [Скуратівський: 129]. Слідування цій прикметі персонажами новели “Дитинство”, яка є “цілою енциклопедією народного побуту та повір’їв” [Шаховський: 92], спостерігаємо в творі “Вершники”: “...*ходімо, синку, – сказав прадід, – сьогодні **Симона Зіло**та і копають цілющі трави, ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще топтати грішну землю...*” [Яновський 1983 II: 344].

Теплий Олекса – так по-народному називається день святого *Олексія*. Цей день пов’язаний з бджолярством. Як зазначає В. Скуратівський, “оскільки бджолярство в Україні віддавна вважалося традиційним промислом, то існувало безліч обрядових дійств. В цей день кожен пасічник вважав за обов’язок неодмінно винести з омшаників вулики” [Скуратівський: 73], що й читаємо в романі: “*А на теплого **Олексі** сусіда виставляє з льоху бджіл на сонце, і вони як не подуріють з радості, вилізе тобі таке кволеньке з колоди, обігріється на сонці і літає-літає, аж очі заболять на нього дивитися...*” [Яновський 1983 II: 339].

Агіонім **Юрій** вживається (у формі похідного прикметника) також у значенні хрононіма: “...*і всі весни **Данилкового дитинства** склалися в одну, на рівному таверійському степу проходило його життя, обсяжність і простір землі запали в свідомість, як дитинство, і місяць травень, коли наростає трава на сіно й на ліки, розквітає після **Юрієвого дня***” [Яновський 1983 II: 342]. Також хрононім **Юрій** наявний у народній приказці в романі “Чотири шаблі”: “*Кажуть,*

була колись правда, пожила та й гайда! На Юрія о цій порі, як рак свисне на оборі” [Яновський 1983 II: 197], що несе в собі категоричне заперечення. Існує відоме прислів'я “Ось тобі, бабусю, і Юр'єв день!” (у давнину це був строк вільного переходу селян від пана до пана, заборонений Борисом Годуновим). Пам'ять про цей день збереглася й в ХІХ столітті [Александрова: 415]. А *обора* – це відгороджена частина подвір'я з приміщенням для худоби [СУМ V: 550]. Отже, на Юрія було скасоване право селян, а рак не може жити у приміщенні для худоби.

“Першого березня за старим стилем, а чотирнадцятого за новим – це день преподобної мучениці Євдокії, або як селяни кажуть, “Явдохи”. В цей день бабак прокидається від зимової сплячки, виходить “на світ” і свище три рази” [Скуратівський: 161]. Цей день і цю прикмету саме й згадує письменник у новелі “Дитинство”: “І щороку весна приходила краця й дужча, починав її бабак, що прокидався на Явдоху до сходу сонця й свистів” [Яновський 1983 II: 338].

Хрононім **Великдень** фіксуємо в новелі “Дитинство”, де це релігійне свято набуває оптимістичного радісного звучання: “...а надворі весна, і теплий дощик збиває куряву, і піст перед **Великоднем** котиться вже, як горіх” [Яновський 2003: 362].

Хрононім **День Перемоги**, що має піднесено-урочисту конотацію, фіксуємо в романі “Мир” (“Жива вода”): “Мушу вас попередити, містер Сміт, це школярі записали про перший мирний день, як вони святкували **день Перемоги**, – давай, Прісю, ми слухаємо...” [Яновський 1983 III: 32].

Другу групу складають хрононіми, що переважно позначають історичні битви: **Канни**, **Варфоломіївська різанина**, **Полтавський бій**, **Абукірський бій**, **Трафальгарський бій**, **Ватерлоо**, **Цусімський бій**, **Ютландський бій**, **Успенівський бій**, **Успенівська операція**, **Орловсько-Курська битва**, **Орловсько-Курська дуга**, **Корсунь-Шевченківська операція**,

Сталінград. Як бачимо, всі ці хрононіми відтопонімного походження, названі за місцем, де розгорталася певна битва, крім **Варфоломіївської** різанини, яка відхрононімічного походження, бо відбувалася в ніч, позначену ім'ям апостола Варфоломія. На думку В.М. Калінкіна, “кожний хрононім-назва битви поєднує у своїй семантиці властивості слова, за допомогою якого позначаються координати і простору, і часу” [Калінкін: 65].

Полтавський бій, Успенівський бій та Успенівська операція зустрічаються в романі “Чотири шаблі”. **Полтавський бій** змальовується як бій Ничипора Марченка біля Полтавки, але це й алюзія до славетного **Полтавського бою** часів Мазепи і Петра I (1709 р.): “*Мій Полтавський бій, – сказав Марченко, – дав стільки зброї, що я сміливо, через п'ять хвилин закомандував фронтом... Слухайте ж уважно про мій Полтавський бій*” [Яновський 1983 II: 187].

Хрононіми **Успенівський бій та Успенівська операція** названі так за топонімом *Успенівка*, де поблизу відбувалася ця подія в романі “Чотири шаблі”: “*Шахай, – сказав він (Марченко – Г. Ш.), і це були ніби найциріші слова за все його життя, – коли ми переможемо цих тридцять тисяч і Успенівський бій залунає по всьому світі, я віддаю тобі свою голову і свій клинок і ляжу під копито твого коня*” [Яновський 1983 II: 204]; “...*скликати партизанську армію перед очі Шахая, розбудити армію гупої ночі і почати організацію дисциплінованих полків та бригад для близької Успенівської операції*” [Яновський 1983 II: 200].

Варфоломіївська різанина – масова різанина гугенотів католиками в Парижі в ніч на 24 серпня 1572 р. [СИЭ: 976], вживається символічно як заклик до боротьби крізь час: “*Це дзвонять близько – в С.-Жермен Оксеруа, дзвонять там, звідки близько чотирьохсот років тому відзначали початок Варфоломіївської різанини, тоді той дзвін кликав різати гугенотів ad majorem Dei gloriam... / Для більшої слави бога / – А*

тепер він кличе різати зрадників революції..." [Яновський 1983 II: 282].

Хрононім **Ватерлоо** виступає у функції конотоніма, поетоніма-символа, "позначення поразки однієї і перемоги іншої армії" [Калінкін: 64]: "*Не суди, мертвого, – сказав голос, – Ватерлоо трагічно невдалий день*" [Яновський 1983 II: 271]. З таким самим усталеним значенням – "*місце поразки*" [Суперанская: 7] – конотоніми **Ватерлоо** та **Канни** зустрічаються в романі "Вершники". **Ватерлоо** має те ж значення, що й у "Чотирьох шаблях": "*Але діло йде до Ватерлоо, – продовжував молодий, червоних буде розбито й знищено*" [Яновський 1983 II: 385]. Хрононім **Канни** має споріднене значення з хрононімом **Ватерлоо**: "*Військова операція, в якій ворожу силу знищують, – це Канни, – сказив старий генерал, – вам не доводилось цього вчити, ваше превосходительство?... Тоді, завдяки блискучому маневру Ганнібала римляни одразу змушені були відбиватися на чотири сторони і карфагенське військо поклато на місці трупом майже всіх римлян. Такі Канни*" [Яновський 1983 II: 386].

Юрій Яновський використовує назви відомих морських боїв **Абукірський** – відбувся в 1798 році під час Єгипетської експедиції Наполеона Бонапарта (*Абукір* – острів і мис у дельті Нілу), коли англійський флот під командуванням адмірала Г. Нельсона завдав нищівної поразки французькому; **Трафальгарський** (1805р. біля мису *Трафальгар* (Іспанія) – між англійським і франко-іспанським флотами, перемогли англійці, але адмірал Г. Нельсон загинув); **Цусімський** (1905 р. біля острова *Цусіма* в російсько-японській війні зазнала поразки 2-а російська Тихоокеанська ескадра) та **Ютландський** бої (1916 р. західніше *Ютландського півострова* відбувся в ході першої світової війни між головними силами англійського та німецького флотів; завершився безрезультатно, проте англійці зберегли своє панівне становище на морі) [Острик: 561–562] як засіб іронії:

“Образ морських боїв – Абукірського, Трафальгарського, Цусімського, Ютландського автор використовує з іронічною настановою. Грандіозністю цих морських битв він хоче відтінити нерозумні дії шведових псевдоматросів” [Білодід: 40]: “*А їм заманулося скуштувати морського бою, вони не послухали нового командира й почали бахкати. От і вийшов морський бій, децю відмінний від Абукірського, Трафальгарського, Цусімського та Ютландського боїв, бо тут лише один ворог був на воді, а другий володів сушею*” [Яновський 1983 II: 356].

Роман “Мир” (“Жива вода”) рясніє знаковими назвами битв Великої Вітчизняної війни.

Хрононім **Сталінград** набуває урочисто-патетичного звучання в творі: “*Станьте раз у Сталінграді, і хай меле ворога гігантський млин війни, – ...стіймо на смерть!*” [Яновський 1983 III: 126].

Орловсько-Курська битва та **Орловсько-Курська дуга** – одна з найбільших операцій Великої Вітчизняної війни по розгрому стратегічного угруповання німецько-фашистських військ [СИЭ VIII: 319]. Цей хрононім-символ виринає зі спогадів головного героя твору “Мир” (“Жива вода”) полковника Коваленка, означає “*абсолютна перемога*”:

“...ждуци наказу Верховного командування – знати загарбників... аж до славних полів **Орловсько-Курської битви**, далі й далі” [Яновський 1983 III: 126]; “...на **Орловсько-Курській дузі** спостерігав, як ішла на штурм танкова армія” [Яновський 1982: 144].

Корсунь-Шевченківська битва – теж знакова. Замисел **Корсунь-Шевченківської** операції полягав в нанесенні ударів першим та другим Українськими фронтами з метою оточення й знищення німецько-фашистського угруповання військ у **Корсунь-Шевченківському виступі**, який утворився під час попередніх Житомирсько-Бердичівської і Кіровоградської операцій.

Ліквідація корсунь-шевченківського угруповання супротивника створила умови для остаточного звільнення Правобережної України [БСЭ XIII: 42]. Письменник адекватно вживає цей історичний хрононім у творі: *“Чимало колгоспів посилало своїх людей до ярів і лісів, де відбувалася минулого року величезна битва – ліквідація Корсунь-Шевченківського “казана”* [Яновський 1983 III: 137].

Як бачимо, використання письменником хрононімів у двох їх основних реалізаціях – як часових орієнтирів народного календаря та історичних подій (переважно назв битв) у романах “Чотири шаблі”, “Вершники”, “Мир” (“Жива вода”) підкреслює художню виразність [Калінкін: 67], історичне спрямування та народне підґрунтя цих творів.

Результати проведеного дослідження сприятимуть поглибленню знань про функціонування хрононімної лексики в художньому творі та про творчість Юрія Яновського.

Література

Александрова: Александрова Т. С. Народные святы // Словарь русских личных имен. – 6-е изд., стереотип. – М.: Русские словари, Астрель, 2000. – С. 385 – 475.

Білодід: Білодід І. К. Мова і стиль роману “Вершники” Ю. Яновського. – К., 1955. – 128 с.

БСЭ: Большая советская энциклопедия / Гл. ред А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1969 – 1978. – Т.1 – 30.

Калінкін: Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В. Из спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко “Берестечко” // Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару 13 – 14 вересня 2000 р. // Відповід. ред. І. М. Железняк. – Київ: “Кий”, 2000. – С. 62 – 69.

Маруніч: Маруніч І. І. Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1994. – 18 с.

Острик: Острик М. М. Примітки // Ю. Яновський. Оповідання. Романи. П'єси. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 548 – 568.

Першина 1997: Першина К. В. Из наблюдений над русской народной хронимией // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. научных трудов. – Донецк: Донецчина, 1997. – Вып. 3. – С. 48–58.

Першина 1997: Першина К. В. О внутрипарадигматических и межпарадигматических связях хрононимов // Матеріали вузівської наукової конференції проф.-викл. складу за підсумками науково-дослідницької роботи: Філологічні науки (Донецьк, квітень 1997 р.). – Донецьк: ДонДУ, 1997. – С. 173–177.

Першина 2001: Першина К. В. Хрононим Вербное воскресенье в русском языке // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. научных трудов. – Донецк: Донецчина, 2001. – Вып. 7. – С. 66–77.

Реммер 1993: Реммер С.А. Классификация хрононимов по соотносительности с референтом // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: Сб. научных трудов. – Донецк, 1993. – С. 108–115.

Реммер 1996: Реммер С. А. К вопросу об определении хрононимов // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб научных трудов. – Донецк: Донецчина, 1996. – Вып. 2. – С. 89–97.

Реммер 2000: Реммер С. А. Употребление хрононимов в тексте литературного произведения // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донецчина, 2000. – Вып. 6. – С. 188–193.

Реммер 2000: Реммер С. А. Хрононимы и отражение национальной культуры // Филологические исследования. – Донецк: Юго-Восток, 2000. – Вып. 1. – С. 293–305.

Скуратівський: Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К., 1995. – 271 с.

СУМ: Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

СИЭ: Советская историческая энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1961 – 1976. – Т. 1 – Т. 16.

Суперанская: Суперанская А. В. Аппелятив-онома // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С. 5 – 33.

Фомин: Фомин А. А. Литературная ономастика в России: итоги и перспективы // Вопросы ономастики: Сб. научных работ. – Екатеринбург, 2004. – Вып. 1. – С. 108–120

Чжоу Шао Бо: Чжоу Шао Бо О типологическом сходстве русских и китайских хрононимов // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб научных трудов. – Донецк: Донецчина, 2002. – Вып. 8. – С. 91–102.

Шаховський: Шаховський С. М. 10 романів та їх автори. Нариси з історії українського радянського роману. – К.: Радянський письменник, 1967. – 230 с.

Яновський 1982: Яновський Ю. І. Мир: Роман. Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1982. – 232 с. (318)

Яновський 1983: Яновський Ю. І. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 2. – 424 с. (320)

Яновський 1983: Яновський Ю. І. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 3. – 582 с. (321)

Яновський 2003: Яновський Ю. Вибрані твори. – Харків: Веста: Видавництво “Ранок”, 2003. – 369 с. (327)

Anna Shotova-Nikolenko. Functioning of chrononyms in Yuriy Yanovsky's novels. The article deals with the artistic functions, peculiarities of usage and frequency of chrononyms (the proper names of historical events, facts and the time periods) in Yu. Yanovsky's three novels. Varied and corresponding usage of chrononyms which are additional source of emotionality and expressiveness peculiarly accurate and elucidate certain plot lines of narration in the writer's novels.

Key words: chrononym, peculiarities of usage, source of emotionality and expressiveness.